

GAZİ GİRAY I

(ö. 930/1524)

**Kırım hanı
(1523- 1524).**

Muhtemelen 1503 yılında doğdu. I. Mehmed Giray Han'ın oğludur. Babasıyla birlikte Astarhan seferine katıldı. Dönüşte Mehmed Giray'ın Nogaylar tarafından öldürülmesinin ardından Kırım beylerinin ittifakıyla han ilân edildi (Kasım 1523). Yeni han kalgaylığa kardeşi Baba Giray'ı getirdi. Fakat dönemin Osmanlı padişahı Kanûnî Sultan Süleyman, doğrudan beylerin seçimiyle gelen Gazi Giray'ın hanlığını tanımadı. Öte yandan İstanbul'da bulunan amcaları da onun aleyhinde entrikalara başlamışlardı. Tecrübesiz bir genç olan I. Gazi Giray'ın duruma hâkim olamaması üzerine Kırım'da karışıklıklar çıktı. Kabile aristokrasisinin başı olan Şîrin beyi Memiş hanlık için İstanbul ile haberleşmeye başladı. Sonunda Gazi Giray'ın yerine hanlığa, o sırada İstanbul'da bulunan amcası Saâdet Giray getirildi (1524 yılı ortaları). Böylece Gazi Giray'ın hanlığı altı ay kadar devam etti. Gazi Giray yeni hana karşı mücadeleye giriştiyse de Memiş Bey'in gayretleriyle iki taraf uzlaştı ve Gazi Giray Saâdet Giray'ın kalgayı oldu. Ancak birkaç ay sonra bir bayramlaşma töreninde arkasından vurularak öldürüldü.

BİBLİYOGRAFYA :

Seyyid Mehmed Rızâ, *es-Seb'ü's-seyyâr fî ahbârî'l-mülûk'it-Tâtâr* (nşr. Kâzım Beki, Kazan 1248, s. 88 vd.; Münecimbaşı, *Sahâilü'l-ahbâr*, II, 699; Abdülgaffâr Kırımı, *Umdetü'l-tevârih* (nşr. Necib Asım, TTEM ilâvesi), İstanbul 1343, s. 99; Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, İstanbul 1287, s. 13; *Sicill-i Osmânî*, III, 613-614; Halil İnalçık, "Gazi Giray I", *İA*, IV, 734; a.mlf., "Ghâzî Girây", *Et'* (İng. I, II, 1046).



HALİL İNALÇIK

GAZİ GİRAY II

(ö. 1016/1607)

**Kırım hanı
(1588- 1607).**

1554'te doğdu. Devlet Giray'ın oğlu olup gösterdiği kahramanlıklardan ötürü Bora lakabıyla da tanınır. İlk defa, 1578'de başlayan Osmanlı-Safevî mücadelesi sırasında dikkati çekti; bu savaşa Âdil Giray kumandasındaki Kırım ordusunda bir kumandan olarak katıldı ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın takdirini kazandı. Ertesi yıl bizzat sefere iştirak eden Kırım Hanı Mehmed Giray sa-

vaş sona ermeden Kırım'a dönmeye karar verince onu bir miktar kuvvetle Şirvan'da bıraktı. Gazi Giray buradaki mücadelede büyük başarı kazandı, Kür nehrini geçen Selmas Han kuvvetlerini âni bir baskınla bozguna uğrattı. Bu başarılarından dolayı III. Murad'ın iltifatına nâil oldu ve sâlyânesi 50.000 akçeye çıkarıldı. 1580'de bir ileri keşif hareketinde İranlılar tarafından kuşatılarak esir alındı. Osmanlılar'a karşı İran'a destek vermeyi reddetmesi üzerine Alamut Kalesi'ne hapsedildi. 1585 yılında buradan kaçmayı başardı, Erzurum'da bulunan Osman Paşa'nın yanına geldi ve onunla birlikte yeniden savaflara katıldı. Osman Paşa'nın ölümünden sonra İstanbul'a gitti, oradan Yanbolu'ya gönderildi. Saraydan verilen sâlyâne ile sakin bir hayat yaşarken III. Murad tarafından İslâm Giray'ın ölümü üzerine boşalan Kırım hanlığına tayin edildi (Mayıs 1588) ve bir filo eşliğinde Kırım'a döndü.

Kırım beyleri Gazi Giray'ın hanlığını kabul ettiler; ancak Rus çarı kendi adayı Murad Giray'ı destekliyordu. Rusya'yı baş düşman ilân eden Gazi Giray, İsveç ve Lehistan ile ittifak müzakerelerinde bulunduktan sonra 1591'de büyük bir ordu ile Moskova'ya kadar ilerledi. Kırım beyleri ertesi yıl Ruslar'a karşı yeni bir saldırı düzenlediler. Fakat 1593'te Osmanlı Habsburg savaşının başlaması üzerine Rusya ile barış imzalandı (Nisan 1594). Rus çarı anlaşma uyarınca 10.000 ruble vergiden başka her yıl tesbit edilen hediyeleri göndereceği taahhüdünde bulunmuştu.

Gazi Giray, Ağustos 1594'te Yanık Kalesi'ni kuşatmış olan Cigalazâde Sinan Paşa'nın yanına gelerek savaflara katıldı. Ertesi yıl isyan halindeki Eflak ve Boğdan'a taarruzlarda bulundu. Yanık Kalesi'nin fethinde de Kırım kuvvetlerinin önemli etkileri olmuştur. Ayrıca Boğdan beyi itaat altına alınmıştı. Bu başarılarından sonra Gazi Giray Boğdan'ın Kırım hanzâdelerinden birine verilmesini istediye de kabul edilmedi. Bunun üzerine 1596'da kendisine yapılan ısrarlı davetlere rağmen sefere katılmayarak veliaht (kalgay) Feth Giray'ı gönderdi. Haçova Meydan Savaşı kazanıldıktan sonra Cigalazâde Sinan Paşa'nın ısrarıyla azledilerek yerine Feth Giray hanlığa getirildi. Ancak üç ay sonra Cigalazâde görevinden alınınca Kırımlılar esasen kendisini desteklediklerinden Gazi Giray tekrar hanlığa tayin edildi. Tebrik için gelen Feth Giray'ı ise huzurunda öldürttü. Bo-

şalan veliahtlık Selâmet Giray'a, ikinci veliahtlık da (nüreddinlik) Devlet Giray'a verildi. Fakat bir müddet sonra Devlet Giray da katledilince kardeşleri Şâhin Giray, Mehmed Giray ve Selâmet Giray İstanbul'a kaçtılar. Bunun üzerine Gazi Giray veliahtlığı oğlu Toktamış Giray'a, ikinci veliahtlığı da diğer oğlu Sefer Giray'a verdi. Bu arada Kazak tehdidi hissedildiğinden Gazi Kırman Kalesi'nin inşasına başlandı. Gazi Giray, III. Mehmed'in emriyle 1598'de Macaristan'daki Osmanlı ordusuna katıldı. Onun da tesiriyle Satırcı Mehmed Paşa Varad üzerine yürüdü. Oradan Erdel'e girilerek tahribatta bulunma kararı alınmıştı. Fakat Varad kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı gibi Gazi Giray'ın kuvvetleriyle Macaristan ve Bohemya'ya yapmak istediği akın da Satırcı Mehmed Paşa tarafından engellendi. Gazi Giray kışı Sombor'da geçirdi ve yaptığı hizmetlere karşılık Silistre'nin kendisine arpalık olarak verilmesini istedi. Fakat talebi İstanbul'da kabul görmedi. Bu arada eskiden beri tanıdığı Satırcı Mehmed Paşa'nın başarısızlık dolayısıyla idamı üzerine derhal Kırım'a dönmek istediye de vezîrâzâmin ısrarıyla bir müddet daha sınır boylarında kaldı. 1599'da Osmanlı ordusu ile Estergon seferine katıldı. Onu Osmanlılar'dan uzaklaştırmak ve geri dönmelerini sağlamak için Avusturyalılar yıllık 10.000 altın ödemeyi teklif ettiler. Gazi Giray da gerek askerlerin istekleri, gerekse Kırım'ın Rus ve Kazak tehdidi altında bulunması dolayısıyla geri dönmek istiyordu. Bu tutumu Osmanlı hükümet merkezi tarafından hoş karşılanmıyordu. Tahtının tehlikede olduğunu anlayan Gazi Giray, 1602'de kış aylarının yaklaşmasına rağmen Macaristan'a gitti ve kışı Peçuy'da av, eğlence ve şiir yazmakla geçirdi. Bu sırada yanında meşhur Osmanlı tarihçisi Peçuylu İbrâhim de bulunuyordu.

Gazi Giray 1603 baharında Kırım'a döndü. Bu arada hanın elçileriyle imparatorun murahhasları Klausenburg'da (Kolozsvár) barış müzakerelerinde bulundularsa da bundan bir sonuç elde edilemedi. Gazi Giray barış için yıllık 40.000 altın talep ediyor ve Eflak beyinin tayininde söz sahibi olmak istiyordu. İmparator ise bu istekleri kabule yanaşmıyordu. 1606'da barış antlaşması imzalanınca Gazi Giray Ruslar'a karşı Lehistan'la ittifakını yeniledi. Anadolu'da baş gösteren Celâlî isyanları sırasında I. Ahmed ondan asker göndermesini istedi.

Gazi Giray, beklenen 10.000 asker yerine küçük bir kuvvet göndermekle yetindi. Ertesi yıl saldırıya geçen Safevîler'le çarpışmak üzere Şirvan'a gitmesi istendi. Fakat bu sırada Gazi Giray, 1597'de inşasını başlattığı Gazi Kirman Kalesi'ni tamamlayıp Kırım'a dönerken yolda vebaya yakalanarak vefat etti (Şaban 1016 / Kasım 1607). Mezarı Bahçesaray'da babası Devlet Giray'ın yanında Han Sarayı Camii hazîresindeki türbesindedir. Veliâht tayin ettiği oğlu Toktamış Giray Kırım beylerince han olarak kabul edilmesine rağmen İstanbul tarafından tanınmadı.

Gazi Giray Kırım hanlarının en büyüklerinden biridir. Hanlığı döneminde, İstanbul'un emirlerini her zaman yerine getirmeyen Kırım'ın önde gelen zümreleriyle hanlığı sıradan bir eyaleti gibi gören Osmanlı hükûmet merkezi arasında dengeyi kurabilmiş olması büyük bir başarı sayılmalıdır. İstanbul ile her zamankinden daha çok iş birliği yapan Gazi Giray, kültürel yönden ve idarî bakımdan Osmanlı nüfuzunun önemli ölçüde artmasına izin vermiştir. Kırım Hanlığı'nı kendi oğullarına hasretmeye çalışan Gazi Giray, iradelerinde diğer hanlardan farklı olarak "Ebû'l-Feth el-Gâzî" unvanını kullanırdı. Osmanlılar'dan gerçek bir hükümdar gibi muamele görmek isterdi. Bununla beraber hanlığın iç teşkilâtında Osmanlı etkisiyle önemli düzenlemeler yapmıştır. Zamanında, han divanında vezirîâzam makamında bir kapıağası ile (eşik ağası, başağa) vezirler bulunduğu, kapıağasının nüfuz ve yetkisinin arttığı görülmektedir. Osmanlılar'da olduğu gibi bu ağalar çerkez kölelerden seçilmekteydi. Aynı şekilde kendisine bağlı bir tüfenkçi kuvveti de oluşturmuştu. Başlangıçta sayısı 500 olan bu kuvvet için "tüfenkçi mevâcibi" adıyla bir vergi toplanmaktaydı.

BİBLİYOGRAFYA:

Feridun Bey, *Münşeat*, II, 119; Selânikî, *Târih* (İşpirli), II, 696, 699, ayrıca bk. İndeks; Iskender Bey Münşi, *Târîh*, s. 191-197; Peçuylu İbrâhim, *Târîh*, II, 174, 250 vd.; Nâimâ, *Târîh*, I, 176, 204, 235; Seyyid Mehmed Rızâ, *es-Seb'u's-seyyâr fî ahbâr'l-mülûk'i't-Tâtâr* (nşr. Kâzım Beki), Kazan 1248, s. 110; Halim Giray, *Gûlbûn-i Hânân*, İstanbul 1327, s. 59 vd.; Hammer (Atâ Bey), VIII, 57, 60; Âsafî, *Şecâatnâme*, İÜ Ktp., TY, nr. 6043, vr. 55^b-65^a, 95^b-113^a; Rahîmzâde, *Zaferânâme-i Sultan Murad*, İÜ Ktp., TY, nr. 2372, vr. 30^a-33^b, 41^b-44^a; V. Velyaminov-Zernov — Hüseyin Feyizhan, *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dâir Bolgan Yarlık ve Hatlar*, St. Petersburg 1281 / 1864, s. 9-19; Bursalı Mehmed Tâhir, *Kırım Müellifleri*, İstanbul 1335, s. 20 vd.; I. Novoselskiy, *Borba Moskovskogo*

gosudarstva s Tatarami v pervoy polovine XVII veka, Moscow 1948, s. 118-119; İsmail Hikmet Ertaylan, *Gâzi Geray Han, Hayâtı ve Eserleri*, İstanbul 1958; Abdullaçoğlu Hasan, "Kırım Tarihine Ait Notlar ve Vesikalar I-III, Gâzi Giray'ın Mektupları", *AYB*, 1/3-7 (1932), s. 118-122, 159-166, 249-252; Halil İnalçık, "Gâzi Giray II", *İA*, IV, 734-736; a.mlf., "Ghâzi Girây II", *El²* (İng.), II, 1046-1047.



HALİL İNALCIK

Edebî Yönü. Kırım hanları arasında önemli yeri olan Gazi Giray aynı zamanda gerçek bir sanatkârdır. Çeşitli ilim dallarının yanı sıra hat ve müzik gibi güzel sanatlarda ileri derecede bilgi sahibi olduğu kaydedilen Gazi Giray'ın 1602'de Macar seferine katılıp kışı Peçuy'da geçirdiği sırada tarihçi Peçuylu İbrâhim'e kitâbet, ta'lik yazının incelikleri ve kalem kesme usullerini öğretmiş olması (*Târîh*, II, 251) onun hat sanatı alanındaki bilgisinin derecesini gösterir. İsmail Hikmet Ertaylan'ın, Peçuylu'nun hana kitâbet ve kalem kesmeyi öğrettiğini yazması (*Gâzi Geray Han*, s. 30, 62) yanlıştır.

Gazi Giray'ın sanatkâr cephesinin en gelişmiş yanı klasik Türk müzikisi alanındaki çalışmalarında görülür. Çeşitli müzik aletlerini çalabilen iyi bir sâzende ve devrinin en güçlü bestekârlarından biri olan Gazi Giray'ın peşrev ve saz semâilerinden almış ikisi günümüze ulaşmıştır (listesi için bk. Öztuna, I, 300-301). Ayrıca yazma güfte mecmualarında "Tatar" adı altında birçok güfte metnine rastlanmaktaysa da bunların besteleri zamanımıza kadar gelmemiştir.

Gazi Giray müzikiden sonra en çok şairliğiyle tanınmıştır. Gazâyî ve Han Gazi mahlaslarını kullandığı şiirlerini Farsça, Arapça, Kırım ve Osmanlı Türkçeleri ile yazmıştır. Divan edebiyatının nazım şekilleriyle kaleme aldığı, özellikle mertlik ve kahramanlık duygularını terennüm eden şiirleri sayesinde Türk edebiyatının belli başlı hamâsî şairlerinden biri olarak tanınmıştır. Yavuz Yektay tarafından rast makamında şarkı olarak bes-telenen, "Râyete meylederiz kâmet-i dilcû yerine / Tûğa dil bağlamışız kâkül-i hoş-bû yerine" beytiyle başlayan sekiz beyitlik meşhur gazeli birçok Osmanlı şairi tarafından defalarca tanzîr ve tahmîs edilmiştir (geniş bilgi için bk. *İA*, IV, 737). Gazi Giray, düşündüklerini çekinmeden söyleyen, haksızlık ve yolsuzluklara tahammül edemeyen mert bir şahsiyete sahip olduğu için hicvîyeler de yazmıştır.

Eserleri. 1. *Divan*. Halim Giray, Kırım hanları hakkında bilgi veren *Gûlbûn-i Hânân* adlı eserinde (s. 64) Gazi Giray'ın bir divanı olduğunu söylemekteyse de eser günümüze ulaşmamıştır. İsmail Hikmet Ertaylan, Halil Edhem Arda'nın özel kütüphanesinde bulunan, bazıları Kırım ve Çağatay Türkçesi'yle olmak üzere biri eksik kırk iki gazeli ihtiva eden bir divançe nüshasının faksimilesini *Gâzi Geray Han, Hayâtı ve Eserleri* (İstanbul 1958) adlı kitabı içinde yayımlamıştır (s. 65-89). Bu eserde ayrıca Yûnus Emre'nin, "Dolap niçin inilersin" ilâhisini hatırlatan "Yol üstünde yoluktum bir dolaba / Didim niçin süersin yüz bu âba" beytiyle başlayan kırk bir beyitlik bir manzumesi yer almaktadır. 2. *Gül ü Bûlbûl*. Kaynaklarda Fuzûlî'nin "Nîk ü Bed" manzumesine nazîre olarak yazıldığı belirtilen eser, bûlbûlün güle duyduğu aşk yüzünden çektiği ıstırapı dile getiren klasik aşk mesnevisi niteliğinde bir manzumedir. Mesnevîde yer yer bûlbûlün dilinden kaleme alınmış derin bir lirizme sahip âşıkane gazeller dikkati çeker. Çağatay Türkçesi'yle ve aruzun "mefâilün mefâilün feûlün" kalıbıyla yazılan eser, Gazi Giray'ın Peçuy'da bulunduğu 1602-1603 kışında tamamlanmıştır. Ertaylan, eserin bir nüshasının Rusya'da Leningrad Kütüphanesi'nde Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'unu ihtiva eden yazmanın içinde bulunduğunu söyler. Mesnevinin bölüm başlıklarını vererek otuz sekiz beyitlik mukaddime kısmıyla hâtîmesinden on beyti neşreden (*Gâzi Geray Han*, s. 50-53) Ertaylan'a göre eser "Nîk ü Bed"e bir nazîre olmayıp muhtemelen ondan alınan ilhamla yazılmıştır. Ayrıca Ertaylan, Gazi Giray'ın aynı isimde bir mesnevi kaleme alan Kara Fazlî'nin eserinden faydalanmış olabileceğini de söyler (a.g.e., s. 62, dipnot nr. 2). 3. *Kahve ile Bâde*. Peçuylu, Gazi Giray'ın Peçuy'da iken kahve ile şarap arasında geçen münazarayı konu alan bir manzume yazdığını, sonunda da, "Peçuy'daki hâsılatımız bu kadardır" kaydını düşüğünü belirtir (*Târîh*, II, 251). Şimdiye kadar bir nüshasına rastlanmayan bu manzume de Gazi Giray'ın kendisinden çok etkilendiği belli olan Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde*'si yolunda bir eser olmalıdır.

Bütün kaynaklarda Gazi Giray'ın ayrıca usta bir münşi olduğu belirtilmektedir. Kırım hanı sıfatıyla Osmanlı pâyi-tahtına, vezirlere, devlet adamlarına, Hoca Sâdeddin Efendi, Hüseyin Kefevî gibi ulemâya gönderdiği manzum ve men-